

Violeta Barjaktarović¹
Univerzitet u Kosovskoj Mitrovici
Filozofski fakultet
Odsek za sociologiju

Originalni naučni rad
UDC 504.03:001.892(497.16)
DOI 10.7251/SDSR1611037B
Prihvaćeno 20.5.2016.

Uticaj porodične socijalizacije na razvoj ekološke svijesti kod djece i omladine - primjer Crne Gore -

Apstrakt

Ovaj rad donosi analizu rezultata istraživanja uticaja porodice na ekološku svijest djece i mladih u Crnoj Gori. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 454 ispitanika starijih od 25 godina. Ispitanici su iznosili svoje stavove o vlastitoj percepciji ekoloških problema, ekološke svijesti i ekološkog ponašanja u svojoj sredini, o potrebi usvajanja ekoloških vrijednosti, o potrebi, mogućnostima i značaju ekološkog obrazovanja. U prvom dijelu rada daje se pregled stavova o ekološkim problemima u savremenom svijetu, koje zastupaju različiti autori, naučnici i istraživači u oblasti ekologije, sociologije, ekonomije i antropologije.

Ključne reči: ekološka svijest, ekološki problemi, ekološke vrijednosti, ekološko obrazovanje i uticaj porodice.

Uvod

Naše istraživanje utemeljeno je kako na relevantnoj literaturi, tako i na empirijski prikupljenim podacima o stepenu razvijenosti ekološke svijesti kako kod djece, tako i kod odraslih koji putem porodične socijalizacije svoja saznanja, stavove i uverenja prenose na svoje potomke.

U toku pisanja samog rada kao i prikupljanja potrebnih podataka razmatrali smo neke osnovne faktore koji mogu da utiču na razvoj ekološke svijesti

¹ Magistar sociologije, Email: violetab90@gmail.com

kao što su socio-ekonomski faktori, uticaj porodice, organizacija i institucija (škole, radne i poslovne grupe, ekoloških udruženja i sl.) na ekološku svijest djece i mladih, kao i to šta bi se trebalo promijeniti ukoliko su ispitanici nezadovoljni ekološkim prilikama u svom okruženju.

Smatramo da su ekologija, ekološka pitanja i ekološki problemi jedno od najvažnijih pitanja u životu savremenog čovjeka. Zapravo, područje ekologije je jedno od šest najvažnijih područja (politika, bezbjednost, ekonomija, kultura, tehnologija i ekologija) kojima se bave istraživači, naučnici, edukatori, obrazovni sistemi i nacionalne politike u svim zemljama svijeta.²

Želimo da sagledamo stepen razvijenosti ekološke svijesti kako kod djece, tako i kod odraslih koji imaju primaran uticaj na njihovu socijalizaciju, imajući u vidu specifičnosti koje se odnose na trenutno stanje ekoloških prilika u Crnoj Gori, kao i pretpostavke uzete iz nekih ranijih istraživanja, a koje se, opet, odnose kako na globalne ekološke prilike, tako i na one u Crnoj Gori.

Prije samog prikaza empirijski prikupljenih podataka i njihove analize navešćemo nekoliko stavova o ekološkim problemima, prilikama i ekološkoj ugroženosti savremenog društva, razmotriti neke stavove o ulozi porodice u socijalizaciji djece i omladine, što u ovom slučaju podrazumijeva i saznanja o ekologiji, formiranju, podizanju i održanju ekološke svijesti i ekoloških vrijednosti, kako bismo to kasnije mogli provjeriti na primjeru ekoloških prilika u Crnoj Gori.

1. Pregled literature

1.1. Ekološki problemi

Od sredine sedamdesetih godina 20. vijeka sociologija i kulturologija ukazuju na suštinu ekoloških problema, kao civilizacijskih problema, koji se pojavljuju u odnosu čovjek- društvo-priroda. "Narušena ravnoteža između čovjeka i prirode - 'društveni prirodni odnos' - ponovno postavlja temeljno pitanje o odnosu kulture (društva) i prirode (okoliša), pitanje čovjekove antropološke perspektive".³ Ekološki problemi danas, u drugoj deceniji 21.

² Kako navodi Tomas Fridman, politika, bezbednost, finansije, kultura, tehnologija i ekologija su područja koja moraju pažljivo i stalno proćavati ne samo naućnici nego i novinari. Sam Fridman ti ćini u svojoj knjizi na slikovit naćin koristeći primjere iz svog vlastitog iskustva. Vidjeti: Thomas L. Friedman, *Lexus i maslina*, Zagreb: Izvori sutrašnjice, 2003. str. 31-37.

³ Ivan Cifrić, *Moderno društvo i svejetski etos, perspektive ćovjekova nasljeća*, Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, 2000. str.193.

vijeka, postaju jedna od najaktuelnijih tema u naučnom, obrazovnom i medijskom prostoru, kako u svijetu tako i kod nas, pa su znanje i informisanje iz ove oblasti od izuzetnog značaja. Takođe, ekološki problemi su, odlaganjem njihovog rješavanja, doveli do ekološke krize, koja ide uporedo sa ekonomskom i socijalnom krizom savremenog svijeta. Zbog toga su se pojavili brojni pokušaji izgradnje i provođenja strategije rješavanja krize, prije svega od strane Ujedinjenih nacija, ali i na predlog, insistiranje i pritisak različitih ekoloških udruženja i pokreta širom svijeta.⁴

Nemarno, često hazardno, korištenje prirodnih resursa, koje utiče na globalnu krizu ekološkog sistema,⁵ predstavlja jedan od prvih instrumenata nastanka i širenja savremene ekološke krize. Najčešći ekološki problemi su zagađenost vazduha, vode i zemljišta otpadnim hemijskim i biološkim toksičnim materijama, prevelike količine otpada u čvrstom stanju koji zatrpava životni prostor, zatim prenaseljenost Zemlje, nedostatak zdrave pitke vode, kao i iscrpljivanje i neumereno trošenje neobnovivih prirodnih resursa. Otpad i zagađenje, prouzrokuju degradaciju životne sredine svojim, fizičkim, biološkim i hemijskim djelovanjem. Nedostatak čiste i zdrave vode za piće stvara paniku u pojedinim dijelovima Zemlje i izaziva konflikte među stanovništvom. Kako kaže Roberts, ekološki problemi su se pojavili "kada su usluge koje nam pruža životna sredina postale nedovoljne da bi zadovoljile čovjekove potrebe, kako u kvantitativnom tako i u kvalitativnom pogledu."⁶ Roberts posmatra prirodno okruženje, kao "servis koji životna sredina pruža ljudima" kao bi obezbjedili utočište, pribavili sredstva za ishranu i zadovoljili svoje estetske i duhovne potrebe.⁷ Takođe, Roberts naglašava da životnu sredinu možemo posmatrati i kao "ekološki kapital" koji ljudi mogu da koriste kao što koriste i finansijski kapital a od načina korištenja će zavisiti njihov životni standard, njihov miran i prosperitetan (održiv) život ili život sa ekološkim problemima i ekološkom krizom. Dakle, sve se odvija na relaciji resursi životne sredine - kvalitet života ljudi (pojedinaca i grupa). Ako čovjek kvalitet života ostvaruje na uštrb životne sredine (njene degradacije), onda možemo govoriti o ekološkoj krizi kao

⁴ Ovdje ćemo pomenuti "Protokol iz Kjota" (*The Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change*) kao međunarodni sporazumu o klimatskim promjenama koji su inicirale UN, potpisan sa ciljem smanjivanja emisije ugljen-dioksida i drugih gasova koji izazivaju efekat staklene bašte. Zatim, *World Conservation Strategy* (Strategija očuvanja sveta) koju su pokrenule UN (FAO) 1980. godine. Kao i *Sustainable Development* (Održivi razvoj), projekat-strategija UN iz 1994. godine.

⁵ Oluk, Sami; Ozalp, Isilay, *The Teaching of Global Environmental Problems According to the Constructivist Approach: As a Focal Point of the Problem and the Availability of Concept Cartoons*, Kuram ve Uygulamada Egitim Bilimleri. Volume:7. Issue:2 Publication date: May 2007.p.35

⁶ Jane Roberts, *Environmental Policy*, New York: Routledge, 2004. p. 35.

⁷ Jane Roberts, *Isto*, p. 6.

humanoj krizi, krizi humaniteta ili reći da su “ekološki problemi uvijek ljudski problemi”⁸, povezani sa načinom zadovoljavanja ljudskih potreba. Zbog toga se može konstatovati da je ekološka kriza dio socijalne i kulturne krize⁹, odnosno, da se te tri krize prožimaju, uslovljavaju i podstiču.

Možemo govoriti o tri nivoa ponašanja koji dovode do stvaranja ekoloških problema i izazivaju krizu a koji se mogu preokrenuti u tri nivoa nagona (podsticaja) za rješavanjem ekološke krize. To su individualni, grupni i sistemski nivo izazivanja ekološke krize ali nagona da se traži izlaz iz krize. Svaki pojedinac može da se ponaša odgovorno i humano prema životnom okruženju, ali i da je uništava na svakom koraku. Isto to mogu da čine i grupe (porodica, škola, kompanije) kao i institucije (zakoni, norme, inspekcije, država).

Isto tako, možemo govoriti i o tri teritorijalna nivoa, koncentrična kruga, odgovornosti ili neodgovornosti za stvaranje ekoloških rizika i ekološke krize: lokalni nivo (deponije otpadnih materija, zagađene rijeke i jezera): regionalni nivo (“kisele kiše”, nuklearne centrale): globalni nivo (uništavanje biodiverziteta, oštećenje ozonskog omotača, globalno zagrijavanje usljed prevelikih količina ugljendioksida u atmosferi).¹⁰ Postoje države koje su zbog svog ubrzanog industrijskog razvoja uticale na širenje sva tri pomenuta kruga ekoloških rizika i ekološke krize. To su SAD i Rusija u prethodnom vijeku i Kina krajem prošlog i tokom ovog (XXI) vijeka. Poznate su slike ljudi u velikim gradovima u Kini koji ulicom idu sa gas-maskama na licu, kako bi se zaštitili od ugljendioksida i drugih štetnih materija. “Kina se suočava sa ozbiljnim izazovom o uništenju životne sredine. Ako se hitno ne preduzmu mjere nje-ne zaštite, doći će do uništenja šuma, izumiranja, životinjskih i biljnih vrsta, pretvaranja zemljišta u pustinju, nestanak pitke vode i nemogućnosti za život ljudi u pojedinim urbanim sredinama”.¹¹

1.2. Ekološka svijest

Postavlja se pitanje: zašto čovjek uništava životnu sredinu? Jedan od razloga je nedostatak svijesti o značaju životne sredine kao čovjekovog prirodnog okruženja, izvora njegove egzistencije, odnosno radnih i životnih resursa koje

⁸ Jane Roberts, *Isto*, p. 37.

⁹ Ivan Cifrić, *Moderno društvo i svejetski etos, perspektive čovjekova nasljeđa*, Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, 2000. str. 58.

¹⁰ Detaljan opis i analizu globalnih ekoloških rizika videti u knjizi: Jeanne X. Kasperson, Roger Kasperson, *Global Environmental Risk*, New York: United Nations University Press, 2001.

¹¹ Darcey J. Goelz, *China's Environmental Problems: Is a Specialized Court the Solution?* Washington: International Law Journal, January 1, 2009.

treba umjereno koristiti. Drugi razlog je dominacija želje i motiva za ostvarenjem što većeg profita bez obzira na ekološke probleme i posljedice. Treći razlog je siromaštvo povezano sa niskim nivom opšte kulture a posebno i ekološke kulture. Činioci koji utiču na formiranje i mijenjanje ekološke svijesti, stavova i ponašanja ljudi su : kultura, socijalizacija i edukacija.¹² Ekološka svijest je povezana sa tradicionalnim stavom o potrebi dominacije čovjeka nad prirodom i osvajanjem prirode. Umjesto toga, danas je potrebno stanovište koje govori o punoj ravnoteži između čovjeka i prirode, čovjekovih aktivnosti i prirodnih resursa. Potrebna je svijest o “objektivnom postojanju ekološke krize, kao i svijest o ekološkoj krizi kao društvenoj krizi”.¹³ Zaštita životne sredine je važan elemenat u opstanku i održanju svake zajednice, to nije samo potreba nego i obaveza pojedinaca i grupa u savremenom potrošačkom društvu¹⁴ koje svojom neumerenom potrošnjom i proizvodnjom otpada prijeti da ugrozi budućnost sljedećih generacija.

Ekološka svijest je važna zato što probleme zagađenja i destrukcije životne sredine ne mogu da riješe zakoni, propisi i savremena tehnologija, ako ljudi svojim ponašanjem, socijalizacijom i svakodnevnim postupcima zanemaruju skladan odnos prema prirodi i prirodnom okruženju. Ekološka svijest je skup informacija, znanja, vrijednosti i osjećanja odgovornosti za “probleme životne sredine od strane građana” svih obrazovnih, radnih, socijalnih i političkih grupa, kao i pojedinaca.¹⁵ Kako ističe Erten, ekološka svijest uključuje tri važna segmenta: prvo, znanje o životnoj sredini, njenoj važnosti i uticaju na čovjekov život; drugo, odnos prema životnoj sredini (strah, neizvjesnost, ljutnja, anksioznost, ravnodušnost, sloboda, ljepota, uživanje) i treće, ponašanje koje će biti korisno za životnu sredinu (očuvanje, održanje postojećeg reda i poretka).¹⁶

Ekološka svijest neće nastati spontano, bez obzira na stepen ekonomskog, socijalnog i političkog razvoja društva. Ona mora da se formira, razvija i održava kroz planiranu i/ili spontanu socijalizaciju od ranih školskih dana pa do duboke starosti svakog građanina. Zbog toga je neophodno da institucije (škole, lokalne zajednice) i građanska udruženja razvijaju strategije za očuvanje životne sredine. Strategije podrazumevaju periodično informisanje

¹² Nora Haenn, Richard R. Wilk, *The Environment in Anthropology: A Reader in Ecology, Culture, and Sustainable Living*, New York: New York University Press, 2006. p. 7.

¹³ Milica Andevski, *Razvojne linije ekološkog obrazovanja*, Donji Milanovac: Zbornik radova, Ekološka istina, 2002. str.339.

¹⁴ Abdullah Karatas, *The Role of Faculties of Education in Increasing Sustainable Environmental Awareness of Society*, European Journal of Sustainable Development, October 1, 2013. p. 234.

¹⁵ Abdullah Karatas, *Isto*, p. 235.

¹⁶ Sinan Erten, S. (2012). *Environmental Consciousness among Turkish and Azeri Candidate Teachers*. Education and Science. 2012. Vol. 37, No 166, p. 91-92.

što više građana o stanju životne sredine u njihovom najbližem okruženju, proslave i obilježavanja dana životne sredine, promovisanje aktivnosti koje će učiniti svakoga odgovornim za životnu sredinu, nagrađivanje onih koji doprinose zaštiti životne sredine, stalna školska i neformalna edukacija, posebno djece i omladine, o ekološkim problemima i stanju životne sredine.¹⁷

1.3. Ekološke vrijednosti

Odnos prema životnoj sredini zavisi od sistema vrijednosti pojedinaca, grupa i društva. Ovdje je riječ, posebno, o ekološkim vrijednostima kao dijelu ukupnih društvenih vrijednosti. "Eko-humanističke vrijednosti obuhvataju društveno ponašanje, moralni razvoj i ekološko ponašanje. Usvajanje ovih vrijednosti ima za cilj da dijete osjeti poštovanje i divljenje prema onome što ljudi nisu stvorili, prema živom i neživom svetu koji ga okružuje, odgovornost za njega i potrebu da ga upozna i čuva".¹⁸ Ekološke vrijednosti su dio kulture, kako tradicionalne, tako i moderne, odnosno savremene kulture, zbog toga različite kulture proizvode različite ekološke vrijednosti.

Ekološke vrijednosti možemo podijeliti na nekoliko nivoa, kao što su univerzalne vrijednosti, globalne, nacionalne, lokalne, grupne (kolektivne) i individualne vrijednosti. Univerzalne vrijednosti su: osećaj jedinstva čovjeka i prirode, shvatanje čovjeka kao prirodnog bića; osjećaj nepravde za sve štete koje se nanose biljnom i životinjskom svijetu; shvatanje da je dobrobit čovjekovog života povezana sa očuvanjem životne sredine; shvatanje da tržište i profit ne mogu biti važniji od očuvanja životne sredine.

Globalne vrijednosti podrazumijevaju da ljudi treba da učine sve kako bi spriječili izumiranje pojedinih biljnih i životinjskih vrsta; da kreatori tehnološkog i naučnog napretka imaju na umu da njihovi proizvodi mogu nanositi štetu životnoj sredini ("staklena bašta", "kisele kiše", oštećen ozonski omotač, radioaktivne i nerazgrađive materije); da međunarodne institucije (UN, EU, Svjetska banka, MMF, WTO i STO) pokažu veći stepen odgovornosti u donošenju odluka, rezolucija i upozorenja multinacionalnim kompanijama i nacionalnim vladama o preduzimanju mjera za zaštitu životne sredine. Nacionalne ekološke vrijednosti se odnose na odgovornost vlada i sistema pojedinih država da izgrade održivo društvo, ekonomski, socijalno i kulturno razvijeno koje će štiti životnu sredinu i njene resurse.¹⁹ Lokalni, grupni i individualni

¹⁷ Zhou Hui; Zhang Tingqin, *A Research on the Methods and Strategies for Developing Citizens' Environmental Awareness and Advancing Citizens' Environmental Contributive Actions*, Canadian Social Science, March 1, 2015

¹⁸ Emil Kamenov, *Opšte osnove pedagoškog programa*, Novi Sad: Dragon, 2007.

¹⁹ Jouni Paavola, Ian Lowe, *Environmental Values in a Globalising World: Nature, Justice, and Governance*, New York: Routledge, 2005. pp. 29-34.

nivo ekološke vrijednosti podrazumijevaju osećaj stida i griže savjesti zbog lošeg stanja rijeka, šuma, jezera, mora, plaža, puteva, kamenoloma, ulica, trgova, bašta i ogromnih gradskih i prigradskih deponija.²⁰

1.4. Ekološko obrazovanje

Ekološko obrazovanje predstavlja skup institucionalnih, formalnih, odnosno školskih, kao i neformalnih (ekološki pokreti, spontane akcije građana, NVO) aktivnosti kojima se građani upoznaju sa oblicima i suštinom ekoloških problema i problema životne sredine. Cilj ekološkog obrazovanja je da podstakne svijest građana, posebno mladih, na human, kreativan i odgovoran odnos prema životnoj sredini. Jedino informisan i ekološki obrazovan čovjek može steći svijest o potrebi očuvanja zdrave i čiste životne sredine kao dijelu vlastite egzistencije i kulture. Formalno i neformalno ekološko obrazovanje pruža mogućnost da građani (posebno djeca i mladi) jedne lokalne zajednice, kroz predavanja i praktične aktivnosti, steknu neophodna znanja i informacije o potrebi čuvanja i unapređenja životne sredine.

Ekološko obrazovanje treba do prožima cio obrazovni sistem jedne sredine, ali da se nastavljaju i u vanškolskom prostoru kroz planiranje i provođenje neposrednih aktivnosti u zaštiti i očuvanju životne sredine. Dakle, ekološko obrazovanje počinje u osnovnoj školi, nastavlja se kroz srednje i visoko obrazovanje a zatim kroz neformalno obrazovanje sprovodi i implementira neposredno u svakodnevним aktivnostima ljudi u njihovom užem i širem okruženju.²¹ Ekološko obrazovanje ima nekoliko nivoa: obrazovanje kroz nastavne, školske programe i predmete; zatim obrazovanje preko informacija putem medija; sticanje vještina kroz praktične aktivnosti u ekološkim pokretima i akcijama; kao i učenje na osnovu postupaka drugih ljudi, grupa, subjekata i institucija u društvu. Cilj i uloga ekološkog obrazovanja jeste da pripremi, osposobi i osvijesti ljude, posebno mlade, da se prema životnoj sredini odnose razumno, tolerantno, svrsishodno i odgovorno, da shvate da je ugrožavanje životne sredine, istovremeno, ugrožavanje sebe, svog životnog okruženja i ugrožavanje cijelog čovečanstva.

Bez obzira što je ekološko obrazovanje već tridesetak godina prisutno u obrazovnom sistemu i neformalnom obrazovanju u razvijenim zemljama, ekološki problemi i ekološka kriza se i dalje uvećavaju i produbljuju. Sa tog

²⁰ John O'Neill, Alan Holland and Andrew Light, *Environmental Values*, New York: Routledge, 2008. pp. 4-8.

²¹ Joy A. Palmer, *Environmental Education in the 21st Century: Theory, Practice, Progress and Promise*, London and New York: Routledge, 1998.

stanovišta, možemo govoriti o neuspjehu ekološkog obrazovanja. Analizirajući rezultate i efekte dosadašnjeg ekološkog obrazovanja u razvijenim zemljama Zapada, posebno SAD, Selen i Blumštajn (Saylan; Blumstein) konstatuju da ekološko obrazovanje “nije uspjelo da dovede do promjene u stavu i ponašanju ljudi koje je neophodno da bi se spriječile štetne klimatske promjene, gubitak diverziteta i degradacija životne sredine”, kao tri najgore posljedice konzumerističkog ponašanja savremenog čovjeka, koje prijete ubrzanom pogoršanju života na Zemlji.²² Bez obzira što naučnici upozoravaju na “razorne posledice klimatskih promjena”, još uvek nema kolektivne svijesti i kolektivne aktivnosti na bitnijem smanjenju i zaustavljanju tih posljedica. “Ova kolektivna nesposobnost da se ljudi odgovorno ponašaju prema životnoj sredini, donekle je i rezultat obrazovnih institucija koje ne pružaju alate potrebne ne za kritičko razmišljanje i razumjevanje savremenog društva”.²³ Selen i Blumštajn ističu da ekološko obrazovanje nije, još uvijek, izgradilo dva najvažnija instrumenta slobodnog i demokratskog društva: “individualnu odgovornost i društveni angažman”. Zbog toga se oni pitaju “šta je pogrešno, ekološko obrazovanje i ukupno obrazovanje” i konstatuju da je i “jedno i drugo”, jer “ekološko obrazovanje nije samo podgrupa opšteg obrazovanja i da nauči ljude o fizičkom okruženju, već da obrazuje ljude o izgradnji održivog društva”. Oni naglašavaju da je osnovni uzrok tome umreženo mišljenje “da je čovjek gospodar svega, pa i životnog okruženja”.²⁴ Dakle, ekološkom obrazovanju je potreban značajan kreativni, sadržajni, svrsishodni podsticaj i promjena da bi se suprotstavilo daljnjoj degradaciji životne sredine.

1.5. Porodica i ekološka svijest

Porodica kao jedna od primarnih i višefunkcionalnih društvenih grupa ima neprocjenjivu ulogu u društvu. U svim fazama organizacionih oblika ljudskog društva, porodica je predstavljala temelj društva. Porodica, na prvom mjestu, pruža mogućnost za zadovoljenje potreba za prisnošću i razumijevanjem svojih članova, zatim ekonomsku i psihičku stabilnost, sigurnost i primjenu pravila ponašanja i vaspitanja. Dakle, porodica je mjesto sticanja kulturnih vrijednosti, mjesto u kojem se čovjek socijalizuje, mjesto gde se usvajaju prva znanja i postiže obrazovanje čiji je krajnji ishod razvoj sposobnosti.

²² Charles Saylan and Daniel T. Blumstein, *The Failure of Environmental Education (and How We Can Fix It)*, Berkeley, CA: University of California Press, 2011. p. 4.

²³ Charles Saylan and Daniel T. Blumstein, *Isto*, p. 6.

²⁴ *Isto*, pp. 21, 38.

Kada je riječ o porodici i uticaju na razvoj ekološke svijesti kod djece važno je pomenuti i polne razlike. Muškarci imaju veći stepen znanja o ekološkim rizicima, ali ispoljavaju manji stepen brige. Može se reći da su žene u većoj mjeri zainteresovane za ekološke probleme, odnosno uloga žene, stečena tokom procesa socijalizacije, pokazuje više brige o drugima i u većem stepenu ispoljavaju altruizam.²⁵ Porodica i roditelji su, na prvom mjestu, odgovorni za prenošenje saznanja o budućnosti svijeta i očuvanju planete, učenju prihvatljivom ekološkom ponašanju svojih potomaka, kao i na ukazivanje potencijalnih ekoloških problema, posebno ako se ima u vidu da je planeta Zemlja sve više ugrožena. Ekološka socijalizacija treba da zauzima sve više mjesta u ukupnoj porodičnoj socijalizaciji u savremenom društvu.

2. Metodološki pristup

2.1. Predmet istraživanja, cilj i hipoteze

Predmet empirijskog istraživanja u ovom radu postavili smo kao pitanje: *kakv je uticaj porodice, roditelja i porodične socijalizacije na razvoj ekološke svijesti u Crnoj Gori?*

Cilj istraživanja je da se opiše stanje svijesti kod djece i mladih u Crnoj Gori, da se otkrije uticaj porodice i mogućnosti porodične ekološke socijalizacije.

H1: Uticaj porodice na ekološku svijest djece je veoma mali jer i ekološka svijest odraslih nije dovoljno razvijena.

H2: Saznanja ispitanika o ekološkom stanju planete Zemlje su na niskom nivou.

H3: Roditelji utiču na razvoj ekološke svijesti djece, ali sami se često ne pridržavaju pravila ekološkog ponašanja.

H4: Odrasli smatraju da djeca u institucijama i organizacijama (škole, obdaništa, ekološka udruženja) treba da razvijaju saznanja o ekologiji i pravilima ekološkog ponašanja, više nego u porodici.

H5: Prema percepciji građana, Crna Gora opravdava stav da je "ekološka država".

²⁵ Rachel Stein, *New Perspectives on Environmental Justice: Gender, Sexuality, and Activism*, New Brunswick, New York: Rutgers University Press, 2004.

2.2. Karakteristike uzorka

Istraživanje stavova i opštih saznanja o ekološkoj svijesti i ekološkim prilikama u Crnoj Gori, kao i uticaja porodice na ekološku svijest djece sprovedeno je pomoću anketnog Upitnika na ukupnom uzorku od 454 ispitanika. Ispitanici su anketirani u svim dijelovima Crne Gore, koji su uključivali gradska, prigradska i seoska područja.

Upitnik je podvrgnut statističkoj analizi pomoću koje su dobijeni relevantni podaci ciljanog istraživanja. Do ovih i drugih pokazatelja došli smo putem istraživanja koje je sprovedeno tokom , maja, juna i jula 2015. godine, na uzorku od 454 ispitanika od kojih su 56,7% žene, a 43,3% muškarci. Uzorak su činili pojedinci stariji od 25 godina. Ispitanici u uvom uzorku (starosna dob) su podijeljeni na četiri kategorije i to: 25-30 godina (grupa koja je uglavnom obuhvatala mlade ljude bez djece, ali sa izrazito razvijenom ekološkom sviješću o svojoj okolini); 31-40 godina (grupa koja uglavnom ima potomke i sa relativno razvijenom ekološkom sviješću); 41-50 godina (kategorija koja u većini slučajeva ima potomke- djecu i unuke- sa, takođe, relativno razvijenim osećajem za ekološke probleme; 51. i više godina (kategorija koja, takođe, ima potomke i solidno razvijenu ekološku svijest).

Ovim istraživanjem su obuhvaćeni ispitanici sa područja cijele Crne Gore, od čega je 43,3% ispitanika iz gradskih, urbanih sredina, 28,9% iz prigradskih naselja, te 27,8% iz ruralnih, seoskih sredina, što samom istraživanju i uzorku daje potrebnu reprezentativnost. Izbor ispitanika iz osnovnog skupa biran je djelimično ciljanim uzorkom, jer smo morali da obuhvatimo ispitanike koji imaju djecu i unuke i koji su stariji od 25 godina. Obrada dobijenih podataka iz upitnika vršena je uz pomoć softverskog SPSS programa.

3. Analiza rezultata istraživanja

S obzirom da smo za predmet istraživanja odabrali stepen uticaja porodice na ekološku svijest djece, važno je napomenuti da smo ciljano tražili da većinu ispitanika čine oni koji imaju djecu i unučad. Na pitanje „*Imate li djecu ili unučad?*“, 72,2% ispitanika odnosno brojčano izraženo 328 lica, je odgovorilo pozitivno, dok je 27,8%, odnosno 126 ispitanika, zaokružilo opciju „NE“.

3.1. Percepcija o zagađenosti planete

Početna faza našeg istraživanja usmjerena je na opštu percepciju ispitanika o stepenu zagađenosti Zemlje. Ispitanici su trebali da izraze svoj lični stepen slaganja odnosno neslaganja sa tvrdnjama - „Zemlja nije zagađena“ gdje je apsolutno slaganje pokazalo 55,6% ispitanika, dok se ista vrijednost za tvrdnju „Zemlja nije mnogo zagađena“ spušta na nešto manji procenat (40%). Uzimajući u obzir prosjek, što znači da više od polovine anketiranih smatra da Zemlja nije ili bar nije mnogo zagađena govori o činjenici da nisu dovoljno upućeni o ekološkim problemima koji su prijetnja na globalnom nivou.

Stavovi koji pokazuju stepen (ne)slaganja sa „priličnom, pa čak i kritičnom zagađenošću Zemlje“ prikazani su u sljedećim parametrima: 34,4% ispitanika se slaže sa tvrdnjom da je Zemlja kritično zagađena, dok njih 32,2% tvrdi da je prilično zagađena. 14,4% ispitanika na istu tvrdnju zaokružilo je opciju „Ne slažem se“, dok se 12,2% ispitanika ne slaže da je zemlja „kritično zagađena“.

Da bismo saznali nešto o pretpostavkama za sticanje opšte ekološke svijesti, postavili smo ispitanicima pitanje *Da li pratite i čitate nešto o pravilima ekološkog ponašanja i brige o okolini?* dobili smo sledeće rezultate: 28,8% ispitanika odgovorilo je da često čitaju literaturu koja se odnosi na ekološka pitanja i pravila, 55,6% odgovorilo je opcijom „ponekad“, što je i najveći procenat, dok je njih 15,6% odnosno brojčano 71 osoba odgovorila da nikada ne čitaju takvu vrstu literature.

Da bi smo dobili bolji uvid u praćenje informacija o ekološkim problemima, ukrstili smo odgovore na prethodno pitanje sa varijablama pol i godine starosti i dobili podatke vidljive u tabeli 1.

Tabela 1.

		<i>Da li pratite i čitate nešto o pravilima ekološkog ponašanja i brige o okolini?</i>			Total	
		Nikad	Ponekad	Često		
Pol	Muški	Count	25	137	35	197
		% within Pol	12.8%	69.2%	17.9%	
	Ženski	Count	46	115	96	257
		% within Pol	17.9%	44.7%	28.3%	100.0%
Total		Count	71	252	131	454
		% within Pol	15.6%	55.6%	28.8%	100.0%

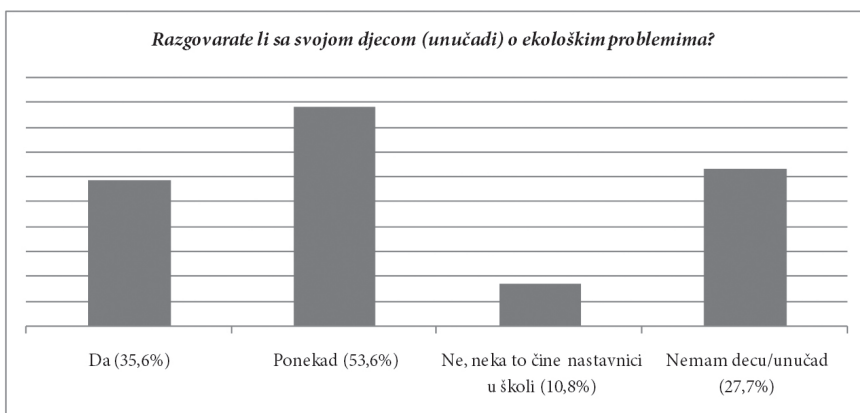
Iz ove tabele jasno vidimo da je u odnosu između polova veći broj žena koje **često** prate i čitaju ekološku literaturu i brinu o okolini (28,3%), dok je procentualno veći broj muškaraca u odnosu na žene koji **ponekad** rade gore navedeno (69,2%). 12,8% muškaraca i 17,9% žena, dakle 71 ispitanik od ukupnog broja **nikad** ne prati ili čita nešto o pravilima ekološkog ponašanja i brige o okolini.

Kada smo isto pitanje ukrstili sa godinama života dobili smo zanimljive rezultate. Naime, grupa ispitanika od 25-30 godina u najvećem broju 69% ponekad prati i čita literaturu o ekološkom ponašanju i očuvanju okoline; kategorija 31-40, takođe, na isto pitanje u najvećem broju odgovara ponekad (54,7%), ali je i solidan procenat onih koji su odgovorili opcijom često (30,2%). Ispitanici starosne grupe 41-50 su dali sledeće odgovore: često-40%; ponekad-50%; nikad-10%. Kategorija 51. ili više na ovo pitanje, u najvećem procentu, odgovorila je opcijom nikad (47,9%).

3.2. Prisustvo ekoloških pitanja u porodičnoj socijalizaciji

Jedno od ključnih pitanja u ovom istraživanju svakako je ono koje se odnosi na uticaj roditelja na razvoj svijesti djece o ekološkim problemima, što je u samom upitniku izraženo kroz konkretne probleme kao što su zagađenje reka, šuma, zemljišta, pravilno odlaganje otpada i slično. Zbog toga smo ispitanicima postavili pitanje: Razgovarate li sa svojom djecom (unučadi) o ekološkim problemima? i dobili rezultate vidljive iz grafikona 1.

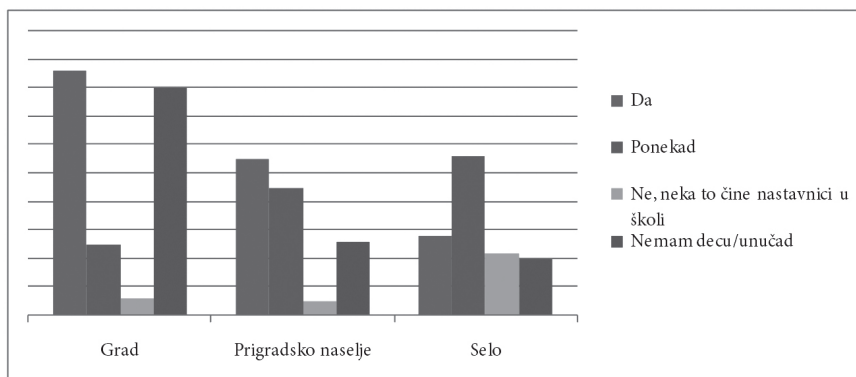
Grafikon 1.

Iz grafikona jasno je uočljivo, ukoliko izostavimo onu kategoriju ispitanika koja nema djecu/unučad - procentualno njih 27,7% - da najveći broj pojedinaca obuhvaćenih istraživanjem samo ponekad sa djecom razgovara o ekološkim problemima (53, 6%), zatim ohrabrujućih 35,6% redovno razgovara sa djecom/unucima o pomenutoj tematici, dok 10,8% anketiranih odnosno 35 od ukupnog broja smatra da to treba da čini isključivo nastavno osoblje u školi.

Zanimalo nas je da vidimo kako mjesto stanovanja utiče na prisustvo pitanja i problema o ekologiji u crnogorskim porodicama. Podaci su vidljivi u grafikonu 2.

Grafikon 2. Razgovarate li sa svojom djecom (unučadi) o ekološkim problemima?

Iz grafikona je vidljivo da najveći broj ispitanika iz urbanih/gradskih sredina razvija kod svojih potomaka svjest o ekološkim problemima. Opciju „Da“ odabralo je njih 43,6%; „Ponekad“ 12,8%; „Ne, neka to čine nastavnici u školi“ 3%. U prigradskim naseljima, takođe izuzimajući kategorije koje nemaju potomke (19,7%), rezultati su sledeći: „Da“ 42,3% što je, opet, najveći procenat u ovoj grupi; „Ponekad“ 34,2%; „Ne, neka to čine nastavnici u školi“ 3,8%. Kada govorimo o ruralnim sredinama, dakle o selima najveći broj anketiranih opredijelio se za odgovor „Ponekad“ 43,9%, zatim „Da“ 22,5%, dok se za odgovor pod brojem tri opredijelilo njih 17,8%. U ovoj grupi 15,8% ispitanika nema djecu ili unuke.

3.3. Ekološka svijest odraslih članova u crnogorskim porodicama

Da bi smo saznali koliki je stepen lične svijesti odraslih članova porodice postavili smo grupu pitanja koja posredno otkrivaju njihovo ponašanje prema životnoj sredini i time stepen ukupnih potencijala za sticanje ekološke svijesti i njeno prenošenje na mlađe članove. Ispitanici su trebali da izraze svoje slaganje sa stavovima prikazanim u tabelama koje slijede u nastavku.

Tabela 2.

<i>“Štedim energiju (svijetlo, vodu, grejanje)”</i>		Procenat
Stepen slaganja	Uvijek	26.7%
	Ponekad	33.3%
	Rijetko	21.1%
	Nikad	18.9%
	Total	100.0%

Iz tabele (2) možemo zaključiti da većina ispitanika štedi energiju i ponaša se odgovorno prema energetske resursima, ali i da 40% građana nema svijesti o potrebi štednje energije, već se ponaša rasipnički i neodgovorno prema tom prirodnom resursu.

Tabela 3.

<i>“Gazim preko travnjaka jer mi je bliže da idem prečicom”</i>		Procenat
Stepen slaganja	Uvijek	38.9%
	Ponekad	44.4%
	Rijetko	10.0%
	Nikad	6.7%
	Total	100.0%

Odnos prema zelenoj površini (u ovom slučaju travnjaku) otkriva nam još manji stepen ekološke svijesti kod crnogorskih građana a time je smanjen potencijal za pozitivan uticaj porodice na formiranje razvoj ekološke svijesti kod djece i omladine.

Tabela 4.

<i>“Bacam otpatke tamo gdje mi je zgodnije samo ako me niko drugi ne vidi”</i>		Procenat
Stepen slaganje	Uvijek	47.8%
	Ponekad	28.9%
	Rijetko	7.8%
	Nikad	15.6%
	Total	100.0%

Činjenica da 76,7% ispitanika baca otpatke na trotoar, ulicu, zelenu površinu i sl. ukoliko ih niko ne vidi, predstavlja razočaravajući i bolan podatak o spontanoj ekološkoj svijesti kod odraslih građana u Crnoj Gori (Tabela 4).

Međutim, otkrivamo i jednu značajnu protivriječnost u spontanom ponašanju građana prema drugima koji zagađuju životnu sredinu. Postavili smo ispitanicima pitanje da li bi reagovali ako primjete da drugi zagađuju životnu sredinu i došli do ohrabrujućeg saznanja da 67,8% osoba koje su uključene u ovo istraživanje uvijek ili ponekad opomene pojedince koji se ponašaju ekološki neprihvatljivo (Tabela 5).

Tabela 5.

<i>“Kada primetim da neko zagađuje okolinu, obavezno ga opomenem”</i>		Procenat
Stepen slaganja	Uvijek	31.1%
	Ponekad	36.7%
	Rijetko	21.1%
	Nikad	11.1%
	Total	100.0%

3.4. Svijest o potrebi ekološkog obrazovanja djece i omladine

Vraćajući se, opet, na ključnu temu ovog rada - uticaj porodice na razvoj ekološke svijesti kod djece - predstavimo percepciju naših ispitanika o potrebi ekološkog obrazovanja kao značajnog mehanizma sticanja ekološke svijesti u Crnoj Gori.

Da bismo nešto saznali o tome, postavili smo pitanje *“Smatrate li da djecu treba ekološki obrazovati”*? Analizom prikupljenih odgovora dobili smo sle-

deće podatke: 2,2% ispitanika smatra da djeca treba ekološki da se obrazuju samo u školi; isti procenat anketiranih smatra da saznanja o ekološkim prilikama treba da uče samo u porodici; 3,3 % ispitanika smatra da mladim naraštajima nije potrebna ekološka socijalizacija, te da će se sami snalaziti u životu, dok najveći broj, procentualno njih 92,2%, smatra da se djeca trebaju ekološki obrazovati i u porodici i u školi. Ovo je, svakako, najveći potencijal za razvoj ekološke svijesti kod crnogorskih građana, ali taj potencijal može biti samo formalan i varljiv ako nije praćen praksom i neposrednim pravilnim odnosom prema životnoj sredini u svakodnevnom ponašanju građana i ako nije podržan od strane lokalnih i državnih institucija.

3.5. Ekološki aktivizam i “ekološka država”

Na pitanje smatraju li da Crna Gora opravdava stav da je „ekološka država“ ispitanici su dali sledeće odgovore: 7,8% odgovorilo je opcijom „Da, u potpunosti“; 30% odabralo je odgovor „Da, samo djelimično“, dok 34,4% od ukupnog uzorka smatra da Crna Gora uopšte ne opravdava taj stav. 27,8% opredijelilo se za opciju „ne mogu da procijenim“.

Nastavljajući u sličnom kontekstu postavili smo i pitanje vezano za ekološke prilike i stanje u Crnoj Gori približavanjem Evropskoj uniji i vidimo da većina naših ispitanika smatra da je došlo do vrlo malog ili nevidljivog pomaka u poboljšanju politike i prakse o zaštiti životne sredine (Tabela 6).

Tabela 6.

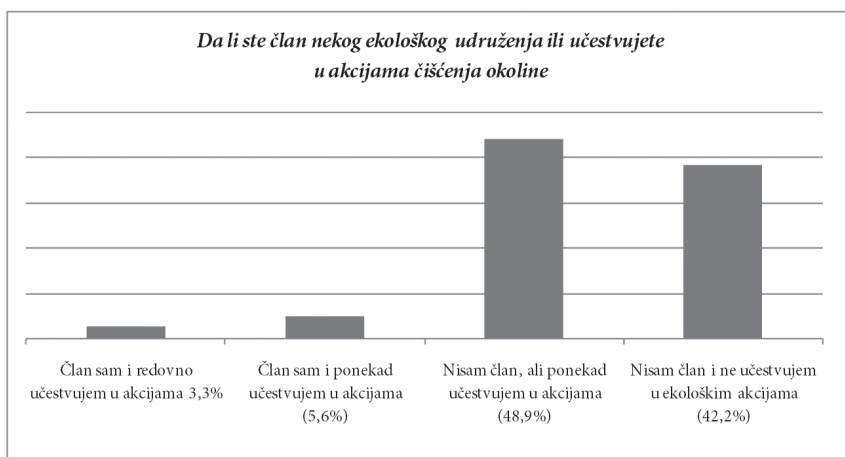
<i>Da li je, po vašem mišljenju Crna Gora, približavanjem EU poboljšala politiku zaštite životne sredine?</i>		Procenat
<i>Ocjena stanja</i>	Da, veoma vidljivo	11.1%
	Veoma malo	33.3%
	Ne, nije vidljivo	30.0%
	Ne mogu da procijenim	25.6%
	Total	100.0%

Još jednom se vraćajući na sam fokus ovog istraživanja htjeli smo da ispitamo prilike ekološkog aktivizma i ekoloških organizacija u Crnoj Gori, kako kod djece, tako i kod odraslih. Na pitanje “Smatrate li da u Crnoj Gori ima dovoljno ekoloških udruženja i akcija za djecu u školskom uzrastu?” najviše

ispitanika misli da nema dovoljno (40%) ili nema uopšte (6,6%), dok 6,7% smatra da ima dovoljno udruženja i akcija koje pripremaju djecu za poželjan, pozitivan odnos prema životnoj sredini.

Takođe, vidimo i da veliki broj odraslih, dakle ispitanika obuhvaćenih našim istraživanjem, nisu članovi ekoloških udruženja (Grafikon 3), ali ponekad učestvuju u ekološkim akcijama (48,9%), međutim prisutan je i veliki procenat onih koji nisu članovi ekoloških udruženja i nikad ne učestvuju u akcijama (42,2%), čime se još jednom pruža indikator koji pokazuje da mali ekološki aktivizam može učestvovati u odsustvu potencijala za podizanje ekološke svijesti kod građana (posebno mladih) u Crnoj Gori.

Grafikon 3.

4. Diskusija rezultata istraživanja

Analiza rezultata našeg istraživanja pokazuje da je uticaj porodice na ekološku svijest djece u Crnoj Gori mali jer se rijetko i malo razgovara u porodici o ekološkim problemima a i spontano ekološko ponašanje odraslih nije u skladu sa očekivanjima o većem stepenu ekološke svijesti građana, kako bi oni mogli da utiču na sticanje ekološke svijesti kod djece. Time je naša prva teza (*Uticaj porodice na ekološku svijest djece je veoma mali jer i ekološka svijest odraslih nije dovoljno razvijena*) potvrđena.

Istraživanje je pokazalo da naši ispitanici (time i građani Crne Gore) nemaju dovoljno saznanja o ekološkim problemima Zemlje, jer se slabo i rijetko

informišu o globalnim ekološkim problemima. Ovo potvrđuje i našu drugu hipotezu (*Saznanja ispitanika o ekološkom stanju planete Zemlje su na niskom nivou*).

Rezultati Upitnika pokazuju da refleksno utiču na formiranje ekološke svijesti kod djece (nesvjesno i planirano), ali da se spontano sami ne pridržavaju važnih ekoloških pravila, principa i pogleda. Time je naša treća polazna teza (*Roditelji utiču na razvoj ekološke svijesti djece, ali sami se često ne pridržavaju pravila ekološkog ponašanja*) djelimično potvrđena.

Rezultati našeg istraživanja su pokazali da roditelji u crnogorskim porodicama smatraju da ekološko obrazovanje i pravila zdravog ekološkog ponašanja treba da podjednako stiču u školi i u porodici. Ovim saznanjem nije potvrđena naša četvrta polazna hipoteza (*Odrasli smatraju da deca u institucijama i organizacijama (škole, obdaništa, ekološka udruženja) treba da razvijaju saznanja o ekologiji i pravilima ekološkog ponašanja, više nego u porodici*). Ovo ohrabrujuće saznanje, djelimično protivrječno većini percepcije naših ispitanika o ekološkim problemima, predstavlja mali signal o mogućnostima daljeg rada i izgradnje strategije za veće učešće porodice u sticanju ekološke svijesti kod djece i omladine u Crnoj Gori.

Suprotno zvaničnim političkim stavovima i medijskoj prezentaciji, naši ispitanici nisu podržali stav da je "Crna Gora ekološka država". Ovim stavom nije potvrđena ni naša peta hipoteza od koje smo pošli u istraživanju (*Prema percepciji građana, Crna Gora ne opravdava stav da je "ekološka država"*).

Zaključak

Ovaj rad je pošao od stava da su ekološki problemi sve prisutniji u savremenom svijetu i da naučnici, istraživači i stručnjaci stalno ukazuju na neprestalno i ozbiljno ugrožavanje životne sredine i prijete njenoj destrukciji. Bez obzira na sva ukazivanja naučnika, na postojanje formalnih deklaracija i strategija za izlazak iz ekološke krize i popravljanju stanja životne sredine, na globalnom nivou, problemi sa životnom sredinom se stalno umnožavaju. Nema dovoljno ekološke svijesti, ekološke vrijednosti se svakodnevno potiskuje a ekološko obrazovanje ne daje praktične rezultate i povećava stepen poželjne ekološke svijesti.

Istraživanje koje smo proveli pomoću Upitniku na ciljanim i odabranim ispitanicima u Crnoj Gori pokazuje da porodica još uvijek nema značajan, poželjan i potreban uticaj na sticanje ekološke svijesti, ekoloških vrijednosti i

održivog ekološkog ponašanja djece i omladine. U tom pogledu je potrebno značajnije angažovanje porodice, škole, ekoloških udruženja i svih građana, kako bi se opravdao proklamovani stav da je Crna Gora "ekološka država".

Literatura

- Andevski, Milica, Razvojne linije ekološkog obrazovanja. Donji Milanovac: Zbornik radova. Ekološka istina, 2002.
- Abdullah Karatas, *The Role of Faculties of Education in Increasing Sustainable Environmental Awareness of Society*, European Journal of Sustainable Development, October 1, 2013.
- Cifrić, Ivan. Modern društvo I svjetski etos, perspective čovjekova nasljeđa. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo. 2000.
- Charles Saylan and Daniel T. Blumstein, *The Failure of Environmental Education (and How We Can Fix It)*, Berkeley, CA: University of California Press, 2011.
- Darcey J. Goelz, *China's Environmental Problems: Is a Specialized Court the Solution?* Washington: International Law Journal, January 1, 2009.
- Emil Kamenov, *Opšte osnove pedagoškog programa*, Novi Sad: Dragon, 2007.
- Jane Roberts, *Environmental Policy*, New York: Routledge, 2004.
- Jeanne X. Kasperson, Roger Kasperson, *Global Environmental Risk*, New York: United Nations University Press, 2001.
- John O'Neill, Alan Holland and Andrew Light, *Environmental Values*, New York: Routledge, 2008.
- Jouni Paavola, Ian Lowe, *Environmental Values in a Globalising World: Nature, Justice, and Governance*, New York: Routledge, 2005.
- Joy A. Palmer, *Environmental Education in the 21st Century: Theory, Practice, Progress and Promise*, London and New York: Routledge, 1998.
- Nora Haenn, Richard R. Wilk, *The Environment in Anthropology: A Reader in Ecology, Culture, and Sustainable Living*, New York: New York University Press, 2006.
- Oluk, Sami; Özalp, Isilay, *The Teaching of Global Environmental Problems According to the Constructivist Approach: As a Focal Point of the Problem and the Availability of Concept Cartoons*, Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri. Volume: 7. Issue: 2 Publication date: May 2007.

-
- Rachel Stein, *New Perspectives on Environmental Justice: Gender, Sexuality, and Activism*, New Brunswick, New York:Rougers University Press, 2004.
- Sinan Erten, S. *Environmental Consciousness among Turkish and Azeri Candidate Teachers*. Education and Science. 2012.Vol. 37, No 166.
- Thomas L. Friedman, *Lexus i maslina*, Zagreb: Izvori sutrašnjice, 2003.
- Zhou Hui; Zhang Tingqin, *A Research on the Methods and Strategies for Developing Citizens' Environmental Awareness and Advancing Citizens' Environmental Contributive Actions*, Canadian Social Science, March 1, 2015.